

مثنوی نامه

۱

مصطفی دلشاد تهرانی

انتشارات دریا

تهران، میرداماد، میدان مادر، خیابان شاه نظری،
خیابان سپاهان، شماره ۲۶ - تلفن: ۲۲۹۱۱۳۲۳

مثنوی نامه

۱

مؤلف: مصطفی دلشاد تهرانی

ترجمه و تصحیح: محمد ملک زاده • طراح جلد: الهه باقری

چاپ: صحافی: سنا • نوبت چاپ: چاپ اول، تابستان ۱۳۹۶

سما: ۱۵۰۰ • نسخه: ۵۰۰ • قیمت: ۹۰۰۰ تومان

شابک: ۱-۶۸-۳-۷۱-۹۴۴-۹۷۸ (جلد ۱) (vol.1) ISBN: 978-964-7313-68-1

سرشناسه : دب - تهرانی، مصطفی - ۱۳۲۱ -

Delshad, Mostafa

عنوان قراردادی : مثنوی، برگزیده و شرح

عنوان و نام پدیدآور : مثنوی نامه ۱ / مصطفی دلشاد تهرانی

مشخصات نشر : تهران: دریا، ۱۳۹۶

مشخصات ظاهری : ۹۰ ص.

شابک : 978-964-7313-68-1

وضعیت فهرست نویسی : فیا

یادداشت : کتابنامه: ص ۸۵

یادداشت : نمایه

موضوع : مولوی جلال الدین محمد بن محمد، ۶۷۷-۶۰۴ ق م - برگزیده و شرح و تفسیر

موضوع : Mevlana, Jalaloddin Mohammad ibn

Mohammad - 207 - 1273 - - Criticism and interpretation. Selections

موضوع : شعر فارسی - قرن ۷ ق - تاریخ و نقد

موضوع : Persian poetry - 13th century - History and criticism

شناسه افزوده : مولوی جلال الدین محمد بن محمد، ۶۷۷-۶۰۴ ق م مثنوی برگزیده و شرح و تفسیر

رده بندی کنگره : ۱۳۹۶ م ۵۸ / ۵۳۰۱ PIR

رده بندی دیویی : ۸۱۱ / ۳۱

شماره کتابشناسی ملی : ۲۷۷۸۰۴۶

فهرست مطالب

۷	 دیباچه
۹	 مولوی و مثنوی معنوی
۱۵	 مثنوی نامه
۱۹	 مثنوی نامه
۱۹	 زادی، میر رسالت و ولایت
۲۰	 آزمندی، ویدی، منشأ تباهی ها
۲۱	 آسیب شناسی چشم رانی و هرزه نگری
۲۲	 آسیب قضاوت های بشری نه الهی
۲۵	 آسیب نارسایی مفاهیم الهی
۲۹	 آفت غرور علمی
۳۱	 اساس کار پیام آوران الهی
۳۳	 انسان در گرو اعمال خویش
۳۴	 انفاق مال، موجب بالندگی خود و حفظ مال و برکت آن
۳۶	 بیماری آزار دیگران
۳۷	 بی معنایی اکراه و اجبار در دین
۳۸	 تحلیل بشر بودن پیام آوران الهی
۳۹	 تحلیل هراس از مرگ
۴۱	 توبه، مهم ترین هنر آدمی
۴۲	 خطر قرار گرفتن امکانات در دست نااهلان

رویکرد به نمونه‌ها و سرمشق‌های والا، راهی نیکو برای انصاف به

کمالات ۴۴

شناخت خویش، مهم‌ترین شناخت‌ها ۴۶

ضرورت به کار گرفتن وسایل درست در راه اهداف درست ... ۴۹

ضرورت جلوگیری از هدر رفتن‌ها ۵۲

عشق به خداوند ۵۵

غفلت از مرگ ۵۶

فلسفه آفرینش انسان ۵۷

تأثیر سنخیت در همراهی ۶۰

لزوم تسبیح و تمکّن در هدایت و تربیت ۶۲

داندگی نیکو و احسان ۶۳

نقش سازه‌سازی‌ها در زندگی ۶۴

نکوهش تورک در فلسف و اسباب طبیعی ۶۶

نیاز انسان به کار خیر ۶۸

نیاز انسان به معیار و میزان و تمیز ۶۹

هرچه آزمندی آدمی فزون‌تر، زیاده‌اش بیش‌تر ۷۱

نمایه ۷۷

منابع و مأخذ ۸۲

مولوی و مثنوی معنوی

مثنوی معنوی، بی‌گم، شاهکاری یگانه در عرصه ادبیات است که دربرگیرنده زیاده‌ترین معارف الهی، لطایف عرفانی و آموزه‌های تربیتی را در خود جای داده است.

آفریننده این کتاب جودا، جلال‌الدین محمد بلخی مشهور به مولانا و مولوی است که به سبب آن‌که پیش‌تر عمر خود را در آسیای صغیر و روم صرف کرده و سفر کرده و مفتی آنجا بود به رومی و مثنوی روم آوازه یافته است.

مثنوی روم به سال ۶۰۴ هجری در بلخ، از شهرهای شمال خراسان بزرگ، دیده به جهان گشود. پدرش مولانا محمد ابن حسین معروف به بهاء‌الدین ولد و سلطان العلماء از عارفان برجسته و بزرگان صوفیه بود؛ و جلال‌الدین محمد نخستین آموزه‌ها را از جاری وجود پدر دریافت.

سرزمین خوارزم، موطن بهاء‌الدین ولد ظرفیت تحمل

او را نداشت و متکلمان آن خطّه از جمله فخرالدین رازی او را در تنگنا قرار دادند و با نفوذی که در سلطان محمد خوارزمشاه داشتند زندگی را بروی چنان سخت کردند که او را به هجرت کشانیدند. جلال الدین محمد خردسال بود که همراه پدر از وطن کوچید و از آن فضای تنگ رهید. آنان راهی بغداد شدند و پس از اقامتی چند در آنجا به حج رفتند. در پی آن به منطقه ارزنجان^۱ کوچ نمودند و مدّتی که به آق شهر^۲، از شهرهای آن منطقه رحل اقامت کردند. در این هنگام علاءالدین کیقباد، از سلاطین سلجوقی، در آن سال (۶۲۸ هجری) در آنجا به وعظ و ارشاد و نیز دعوت او ایستاد و در قونیه ماندگار گشت و تا پایان عمر، به سال ۶۲۸ هجری در آنجا به وعظ و ارشاد و ترویج معارف الهی و آروزه‌های عرفانی پرداخت.

پس از مرگ بهاء الدین ولد میریدان و شاگردان او گرد جلال الدین محمد را که در آن زمان بیست و چهار ساله بود گرفتند و از او خواستند تا مسند پدر را به او و شرم نگه دارد

۱. ارزنجان منطقه‌ای است در ارمنستان ترکیه در کنار رود ترره و در فاصله ۶۸۸ کیلومتری شرق آنکارا. ر.ک: معجم البلدان، ج ۱، ص ۱۵۰، فرهنگ فارسی، ج ۵، ص ۱۲۰.

۲. آق شهر (شهر سفید).

۳. وی یازدهمین سلطان از سلجوقیان روم است که بین سال‌های ۶۱۶ تا ۶۳۳ هجری بر بخشی از آسیای صغیر حکومت کرد. ر.ک: الکامل فی التاریخ، ج ۱۲، ص ۳۵۴؛ تاریخ سلاجقه، ص ۳۳.

و راه وی را ادامه دهد.

مدّتی بر این منوال گذشت تا این که سیّد برهان‌الدین محقق ترمذی از شاگردان بهاء‌الدین ولد از خوارزم راهی قونیه شد تا به دیدار استاد و مرشد خویش، بهاء‌الدین ولد برسد، ولی زمانی بدانجا رسید که سالی از مرگ او گذشته بود. پس همه همت خود را در آموزش و پرورش جمال‌الدین محمد به کار گرفت و او را بیش از پیش با امورهای عارفانه و سیر و سلوک صوفیان آشنا و پخته نمود. نه سال بعد این ترتیب گذشت و محقق ترمذی درگذشت. در این زمان، جمال‌الدین محمد، ملای روم و در علوم و دانش‌های رایج بود و سرآمد بود و در عرفان و سیر و سلوک کم مانند می‌نمود. اما آن چه او را از این مرحله به وادی‌ای ناشناخته، و شیدایی و شوری از عمق جان برخاسته، و جلوه‌گری‌های بی‌مانند عارفانه و عاشقانه در زیباترین قالب‌های شاعرانه کشانید، دیدار او به سال ۶۴۲ هجری با عارفی گمنام و سالکی تمام، به نام شمس تبریزی بود، چنان‌که ملای روم خود بدین تحوّل روحی اشارت کرده و از جمله سروده است:

زاهد کشوری بُدم، واعظ منبری بُدم

کرد قضا دل مرا عاشق کف‌زنان تو^۱

ملای روم در مجالست و مؤانست با شمس تبریزی دچار
تحولی شگفت گشت. البته این مجالست و مؤانست چندان
طول نکشید و تنگ نظری ها و حسادت ورزی ها منجر به
کوچیدن شمس شد.

ملای روم در اندوهی جانکاه فرورفت و بی قرار گشت
تا این که صلاح الدین زرکوب که از معنویتی والا بهره
است، به زندگی او راه یافت و قدری جای خالی شمس
تبریزی را پر کرد.

سال ۶۵۸ در زندگی ملای روم در مجالست و مؤانست با
صلاح الدین زرکوب گذشت تا این که او نیز درگذشت.
پس از این بود که یکی از شاگردان والامقام ملای روم
به نام حُسام الدین چلبی، نخست سرودن مثنوی را کرد و
چندان بر آن اصرار ورزید که ملای روم پذیرا شد و به
احتمال زیاد، به سال ۶۵۸ هجری سرودن مثنوی را آغاز
کرد. پس از سرودن دفتر اول، با مرگ همسر حُسام الدین
چلبی به سال ۶۶۰، وقفه ای دو ساله در این یاد شد و به
سال ۶۶۲ مجدّد آغاز گردید و تا سال ۶۷۲ و پیوستن مولانا
به ملکوت اعلا ادامه یافت؛ و اثری بی مانند طی چهارده
سال در شش دفتر با ۲۵۶۷۲ بیت آفریده گشت.^۱

۱. ر.ک: سرنی، ج ۱، ص ۱۷-۳۲؛ شرح جامع مثنوی معنوی، ج ۱،
ص ۱۷-۳۲.

این مجموعه بی مانند، اثری آموزشی، تربیتی، اخلاقی و عرفانی است. مرحوم استاد عبدالحسین زرین کوب درباره کاری که ملای روم در مثنوی معنوی کرده است می نویسد:

شش دفتر مثنوی او درحقیقت عبارت است از بیان حقایق تصوف و شرح رموز آیات قرآنی و اخبار نبوی. نه ترک شریعت و تسلیم به طامات و نه توصیه می کند و نه گرایش به فقر و عزت و بیانیت را تبلیغ می نماید. مرد کامل را کسی می داند که جامع صورت و معنا باشد، بلکه وجه زن را فسرند و نیز حجاب راه نمی شناسد؛ در صورتی که مثل یک متکلم، اما به کمک قیاسات تمثیلی و تشبیهات شاعرانه، در تأیید و اثبات عقاید و مبانی فقه و اهل شریعت اهتمام می ورزد، و قضایایی مانند حقیقت توحید، واقعیت روح، کیفیت حشم و انشا و حدود جبر و اختیار را موافق اهل شریعت بیان می کند. با این همه لب و مغز شریعت را عبارت از عشق می داند، و محبت را، که سبب تزکیه و تربیت دل است، مؤثرترین عامل در تهذیب نفس می داند، و مهم ترین وسیله برای نیل به

معراج روح، که وصول بدان غایت سیر اهل طریقت و مؤدّی به کشف و اخذ حقیقت است، مسی‌شمارد. در باب اخلاق و تربیت نیز نکته‌سنجی‌های بدیع دارد. اخلاق نیز در تعلیم مولوی وسیله‌ای است برای تهذیب صوفیانه، و وی شریعت و اخلاق و طریقت را برای نیل به حقیقت که غایت مطلوب واصل و مبدأ وجود است به منزله وسیله می‌شمارد.^۱

روشن‌مای روم در کتاب مثنوی معنوی مانند روش دیگر مؤلفان و سرایندهان بر آثارشان نیست. آنان به‌طور معمول مطالب خود را به‌صورت بی‌نظمی در ذیل بخش‌ها و فصل‌ها تنظیم می‌نمایند و دل به جزء می‌کنند و در هر قسمت موضوعی معین را مطرح می‌نمایند، درحالی‌که ملای روم در مثنوی در ابتدای بحث به موضوع می‌پردازد و با پیشرفت تدریجی در آن، به موضوعات دیگری منتقل می‌شود که گاهی رابطه میان آن‌ها و موضوع اصلی کاملاً مستقیم و روشن است و گاهی غیرمستقیم و تاریک و ظریف، و البته در مواردی فاصله میان موضوع اصلی و مباحث بعدی چندان زیاد است که ارتباط معمولی میان آنان قطع می‌شود ولی با دقت و تأمل این ارتباط برقرار

۱. ارزش میراث صوفیه، ص ۱۳۷-۱۳۸.

می‌گردد. ملای روم با هنرمندی و ظرافتی بی‌مانند در مثنوی، تمام آنچه را که لایه لایه در ذیل یک موضوع اصلی آورده، به هم مرتبط نموده و پیوند داده است؛ و لازم است در بررسی این کتاب به این نکته توجه شود، و گرنه «الی‌ترین مطالب در گروهی از ابیات برای مطالعه‌کننده ابهام‌آمیز جلوه خواهد کرد»^۱.

نیم مطالب مثنوی در بعضی موارد مشکل و حلیح شرح شده است، و از این‌رو شروح بسیار به فارسی و عربی و ترکی به نظم و نثر بر تمام فسخی از آن نوشته شده است که بعضی از آن‌ها در اوایل مثنوی است بر مشرب شارحین.^۲

مثنوی نامه

مثنوی نامه عنوانی است برای مرور در مثنوی معنوی و سیر در معارف و آموزه‌های بلند و والای آن به صورت گزینش‌های کوتاه به منظور تبیین یک موضوع خُرد و استخراج پیام‌های آن و تا اندازه‌ای معاصر سازی پیام‌ها. از این‌رو به هر موضوع خُرد، عنوانی داده شده است تا

۱. تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی جلال‌الدین محمد بلخی، ص سیزده، چهارده.

۲. ارزش میراث صوفیه، ص ۱۳۶.

نمایانگر موضوع اصلی مطرح شده در ابیات مورد بحث باشد، و توضیحی مختصر بر ابیات آمده است تا بتوان پیام آن را راحت‌تر دریافت کرد. در مواردی که واژه‌ها، غیر مأنوس و دشواریاب به نظر آمده، معنای آن‌ها در پانوشت ذکر شده است.

نسخه مورد استفاده از مثنوی معنوی، نسخه شماره ۵۱ - ابخانة موزة مولانا در قونیه است که کهن‌ترین و صحیح‌ترین نسخه مثنوی است.

این نسخه به خط یکی از مریدان سلطان ولد (خلعت مولانا جلال‌الدین) به نام محمد بن عبد الله رنیون باهراقبت و نظارت حُسام‌الدین چلبی و اسود سلطان ولد، از روی پیش‌نویس‌هایی به خط حُسام‌الدین چلبی که در محضر مولانا جلال‌الدین فرائی و تصحیح شده بود، استنساخ شده است.^۱

شماره ابیات مطابق نسخه نیکلسون است که رایج‌ترین نسخه مثنوی معنوی است؛ و در شرح و توضیح و تبیین ابیات از کتاب‌های زیر بهره گرفته شده است:

۱. شرح جامع مثنوی معنوی، کریم زمانی

۱. مثنوی معنوی، به کوشش توفیق ه. سبحانی، پیشگفتار، ص ۵.

۲. تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی جلال‌الدین محمد بلخی،

محمدتقی جعفری

۳. نشر و شرح مثنوی شریف، عبدالباقی گولپینارلی، ترجمه

و توضیح توفیق ه. سبحانی

۴. شرح مثنوی معنوی مولوی، رینولد الین نیکلسون،

ترجمه و تعلیق حسن لاهوتی.

۵. شرح مثنوی، حاج ملاهادی سبزواری، به کوشش

مصطفی برواردی

۶. میناثر عشر (شرح موضوعی مثنوی معنوی)، کریم

زمانی

۷. سرّ نی، نقد و شرح تحلیلی و تطبیقی مثنوی،

عبدالحسین زرّین‌کوب

۸. شرح مثنوی شریف، بدیع‌الزمان فرزانفر، سیدجعفر

شهیدی

مطالب براساس عنوان‌های داده شده، به ترتیب الفبایی

تنظیم شده است.

نام کتاب را و امداار سرکار خانم فرحناز امراالمن همسم

که ضمن قدردانی، برای ایشان آرزوی سلامت و توفیق

بیش‌تر دارم.

امید است این آموزه‌ها دریچه‌هایی در فهم بهتر مثنوی

معنوی و بهره‌گیری از آن بگشاید.

والله المستعان و هو خیر الرازقین